

ZE ZJAWISK
WSPÓŁCZESNEGO JĘZYKA
CZESKIEGO

Martin JANEČKA

Olomouc

**Střetávání mluvené a psané formy jazyka
v písemných projevech žáků základní školy**

Keywords: spoken language, written language, the language norm, experiment, usage, subjective/objective style forming factors

Klíčová slova: mluvený jazyk, psaný jazyk, jazyková norma, experiment, úzus, subjektivní/objektivní stylotvorné faktory

Abstract

This paper tries to chart the infiltration of spoken language into written language in primary school pupils' texts. Uncorrelation of numbers and graphemes with the aid of experimental research is observed there – that means breaking the rules of „writing system” (Starý, 1992), orthography is not considered. This paper tries to solve the question of breaking the norm there, where it has never been determined. The aim of this paper is to analyze it mainly from the didactic viewpoint, partially from the linguistic viewpoint. I also consider the relevance of so called subjective and objective style forming factors in this specific situation.

Stať si klade za úkol zmapovat pomocí experimentálního výzkumu pronikání prvků jazyka mluveného do jazyka psaného na příkladech projevů žáků základní školy. Prostřednictvím řízeného experimentu tak chceme sledovat porušování psací soustavy (ve smyslu Starý, 1992) spíše než pravopisu, se kterým máme spojeno výlučně správné užívání grafematické soustavy – v rámci naší studie se totiž jedná o specifický případ zápisů číslíc v kombinaci s grafémy. Text si klade za cíl analyzovat problematiku zejména z hlediska didaktického, zčásti i jazykovědného, přičemž však přihlíží k relevanci tzv. objektivních a subjektivních stylotvorných faktorů v takto specifické situaci.

Pomocí řízeného experimentu se v této studii chceme věnovat tomu, zda lze při produkci textu, který vykazuje jisté prvky mluveného jazyka, uvažovat tradičně pouze o působení tzv. objektivních stylotvorných činitelů (jako je např. připravenost/nepřipravenost projevu), resp. chceme poukázat na to, že za jistých specifických podmínek mají daleko větší význam subjektivní stylotvorné činitele (zejména věk a vzdělání).

Řízený experiment s žáky jedné základní školy¹ probíhal v každé třídě (od 4. po 9. třídu) podle stejných pravidel, a to konkrétně tak, že byly žákům nadiktovány dvě věty/výpovědi: 1) *Jsem devítiletý žák základní školy*; 2) *Karel Got je třicetinasobný Zlatý slavík*. Ještě před nadiktováním vět vyučující žákům sdělil, že mají slovní tvary *devítiletý* a *třicetinasobný* zapsat tak, aby se tam objevila číslice, tento požadavek jim pak ještě jednou zopakoval po pronesení obou vět/výpovědí. Pedagog žákům zdůraznil, aby každý pracoval samostatně, máme však důvody se domnívat, že tento požadavek nebyl ve všech případech splněn už jen proto, že žáci z kapacitních důvodů učebny seděli většinou ve dvojicích².

Než se dostaneme ke statistikám zjištěným v jednotlivých třídách, pokusme se vysledovat, jak daný jev uchopují některé jazykové příručky. *Český jazyk pro 2. ročník středních odborných škol* (Čechová a kol. 2001, s. 108) nebo *Český jazyk pro 1. ročník gymnázií* (Kostečka 2001, s. 124) shodně uvádějí, že by si žáci/studenti měli pamatovat správný způsob psaní *děti do 14 let*; *10nasobný* (oproti nesprávnému *děti do 14ti let*; *10tinásobný* – Čechová), resp. *20nasobný*³ (oproti nevhodnému *20ti násobný* nebo *20ti-násobný* (Kostečka).

¹ Jsme si přitom samozřejmě vědomi toho, že zkoumaný jev je možno pozorovat napříč generacemi.

² V 7. třídě čtyři žáci nepochopili zadání a číslice v zápisu vět/výpovědí vůbec nepoužili. V 6. třídě pak čtyři žáci zapsali číselný údaj v první větě/výpovědi jako 9.letý, avšak u vět/výpovědí druhé už (v podstatě defektní) variantu se zápisem číselného údaje jako číslovky řadové shodně nepoužili atd.

³ Identický příklad lze nalézt rovněž v *Pravidlech českého pravopisu* (1993, s. 37), avšak bez dalšího zdůvodnění.

Druhá jmenovaná učebnice pak doporučuje raději se podobnému problému vyhnout tím, že nebudeme zápis zkracovat do číslice a zapíšeme jej tedy jako dvacetinasobný apod. Proč jsou však varianty obsahující bezprostředně za číslicemi element *-ti* (příp. *-mi*) nevhodné, už autoři neuvádějí.

Tabulka 1.

Tř.		N	D	9.letý	9-letý	9.letý	9tiletý	9iletý	9-ti	9.ti
				30nás.	30-nás.	30.nás.	30tinás.	30inás.	30-ti	30.ti
4.	9letý		1	11		3				
15	30nás.		1	10		4				
5.	9letý	1	5	10		3	1	1		
21	30nás.	1		14		3	1	2		
6.	9letý			3		5	3		5	
17	30nás.		1	7		1	2		5	2
7.	9letý	4		10			1			
15	30nás.	4	1	9			1			
8.	9letý		3	10	1	1	3		2	1
21	30nás.	1		12	1	2	3		2	
9.	9letý		1	2		5	4		4	
16	30nás.	1	2	5		2	4		2	
105	celkem									
210	celkem	12	15	103	2	29	23	3	20	3

Vysvětlivky: N = žák úkol nepochopil, tzn. nepoužil k zápisu číslice, ale slova; D = v zápise se objevil defekt (9. žák, 30x zlatý slavík apod.); čísla pod jednotlivými třídami (4. až 9. třída) udávají počet odpovídajících žáků v dané třídě; jelikož se experimentu zúčastnilo

celkem 105 žáků a každý měl za úkol zapsat dvě věty/výpovědi, bylo tedy z hlediska grafického zaznamenání posuzováno celkem 210 vět/výpovědí. Sloupce vyznačené tmavě šedou považujeme za adekvátní zápis (důležité je, že varianta s pomlčkou neobsahuje žádný další segment *(-i/-ti)*, o míře adekvátnosti by se však samozřejmě dalo polemizovat. Takový způsob zápisů, jaký je obsažen ve světle šedém sloupci, by mohl být řazen mezi jevy defektní, avšak frekvence zápisu *9.letý/30.násobný* je z hlediska statistiky natolik signifikantní, že jsme se tento typ zápisů nakonec rozhodli mezi jevy defektní neřadit (D – jako např. *9.žák, 30x zlatý slavík* apod.), ale vyčlenili jsme je jako samostatnou skupinu.

V podstatě jediného doporučení (s vysvětlením, resp. objasněním důvodů takového zápisu) na toto téma se nám tak dostává z Internetové jazykové příručky ÚJČ (<http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=790>) v sekci Tvoření a psaní složených číselných výrazů (typ *12procentní, 20krát*). Je zde uvedeno, že všechny tyto jednoslovné výrazy píšeme bez mezer, bez spojovníku a nevpisujeme do nich koncové části číslovek, neboť slabiky *-ti-* a *-mi-* jsou už obsaženy ve tvaru číslovky. Přesvědčit se o tom lze snadno tím způsobem, že přečteme takový složený výraz nahlas. Píšeme tedy např. *12procentní (roztok)*, nikoli **12-ti-procentní, *12ti-procentní* apod.

Polovina zápisů (103 + 2) byla v souladu s doporučeními ÚJČ (<http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=790>), 27 zápisů (tedy 12,9 %) nelze dále hodnotit kvůli a) nepochopení úkolu, b) defektnosti zápisu. Zbývajících 78 zápisů⁴ (tedy 37,1 %) vykazovalo nějaký „nadbytečný“ element *(-i/-ti)* v různých podobách (např. s pomlčkou nebo se spojovníkem na různých místech zápisu).

Vezmeme-li v potaz, že polovina všech zápisů byla v souladu s doporučeními ÚJČ, a že jejich podíl činil polovinu až dvě třetiny celkového počtu zápisů, pak lze považovat za mimořádný údaj z 9. třídy, kde činil podíl adekvátních zápisů necelých 25% (7 z 32). Možnost

⁴ Jsou sem zařazeny i tři zápisy v podstatě patřící spíše do kategorie defektní, jelikož se za číslicí, resp. číslicemi objevila tečka signalizující podle PČP číslovku řadovou (9., resp. 30.)

objasnění tohoto faktu, tedy zkoumání (psychologické) motivace žáků k danému typu zápisu, by jistě mohla být předmětem budoucích výzkumů, není však v možnostech tohoto textu. V žádném případě však nelze k problému přistoupit tak, že někteří žáci údaj kombinující písmena a číslice zapsat uměli a jiní neuměli, neboť je obecně vůbec obtížné posuzovat způsob všech zápisů (snad s výjimkou těch realizovaných jako řadové číslovky) na ose adekvátní – méně adekvátní – neadekvátní, jelikož tento (orto)grafický jev není na základní škole v hodinách českého jazyka probírán, takže žák se rozhoduje v podstatě jen a) podle svého „citu pro grafiku/pravopis“ nebo b) podle toho, zda (resp. jakým způsobem) někdy viděl zapsán podobný jev.

Můžeme se pak pouze domnívat, že žáci 9. třídy přicházejí nejčastěji do kontaktu s internetovou komunikací, a právě v ní se zrodil (resp. mohutně rozšířil) onen „nový grafický fenomén“, tedy jakási „potřeba“ co nejvíce sjednotit psanou formu s formou mluvenou z toho důvodu, že číselný údaj v jiném pádě než v nominativu není dostatečně zachycen pouze číslicí/číslíci, ale že je potřebné jej doplnit příslušným deklinačním formantem.

Tento argument by měl opodstatnění v případě, že by uživatel volil např. zápis *30inásobný*, což po rozepsání číselného údaje do jednotlivých částí dává *třicet + inásobný*, tedy *třicetinásobný* – takový způsob zápisu je však (nejen v našem výzkumu) naprosto marginální a absolutně převažuje způsob, který žádné „logické“ opodstatnění nemá, čili *30tinásobný*, po rozepsání *třicet + tinásobný*, tedy **třicettinásobný*. Jako zajímavá se pak jeví argumentace některých uživatelů, že je třeba přidat z hlediska grafického „celou slabiku“, ne jen samotné „i“. Odhlédneme-li pro tuto chvíli od faktu, že slabika je jednotka zvuku, a ne grafiky (což však laik běžně nerozlišuje), spatřujeme v tomto bodě jistý rozpor – na jedné straně uživateli připadá žádoucí za číselný údaj připojovat grafický prvek již v číselném údaji obsažený, na druhé straně dbá na to, aby se za číselný údaj připojovala (z grafických důvodů) „celá slabika“ přesto, že po rozepsání evidentně dochází ke grafickému „překryvu“ dvou „i“.

Jedna z posledních jazykových příruček, která se k problematice pravopisu a psací soustavy obecně vyjadřuje, je *Mluvnice současné*

češtiny (dále jen *MSC*), *díl 1.*, Václava Cvrčka a kol. To, že autory zajímá vztah mluvené a psané podoby jazyka, zdůrazňuje již sám podtitul: *Jak se píše a jak se mluví*. Jejich základní stanoviska (s ohledem na námi zkoumaný jev) lze vyjádřit následovně:

- není to mluvnice preskriptivní (normativní), ale deskriptivní (popisná);
- je založena na průměrném mluveném a psaném úzu, důsledně registruje varianty, a přikládá jim takovou váhu, jaká jim reálně v úzu náleží;
- volba jazykového prostředku záleží na uživateli;
- je založena na konceptu tzv. minimální intervence;
- mluvená forma je primární a ovlivňuje formu psanou;
- standardní (v rámci daného typu textu) je to, co není marginální;
- standard vs. spisovnost (spisovnost není řádně definována, je spjata jen s psanou češtinou, proto tedy autoři *MSC* upřednostňují pojem „standard“);
- nejčastější formou mluvené češtiny je čeština obecná.

Vztáhneme-li ale výše nastíněné názory autorů *MSC* ke zkoumanému jevu (*9tiletý; 30tinásobný* – čili k flexi číslovek), může to znamenat, že „v množství je pravda“? Lze nějakým způsobem nastavit obecné hranice ne/přijatelnosti? Jinými slovy – kodifikovanost určitého jevu je zřejmá na základě relevantních příruček, obdobně pak noremnost; v jakém momentě však lze určitý jev považovat za uzuální?

Jistou paralelu s názory autorů *MSC* lze nalézt např. u Onga (2006, zejména s. 126), který pojednává o tzv. grafolektu, což je kodifikovaná podoba jazyka ve smyslu především ortografických pravidel. Grafolekt je podle něj písemný, resp. tištěný, připisuje se mu tedy normativní moc udržovat v jazyce řád. O jiných dialektech, které v daném jazyce vedle grafolektu existují a které se mohou od gramatiky grafolektu lišit, však podle Onga přece nelze prohlásit, že jsou negramatické. Používají jednoduše jinou gramatiku, protože jazyk je struktura a bez gramatiky ho není naprosto možné užívat. Nutno dodat, že shledáváme Ongův přístup jako příliš „progresivní“, stejně jako názory autorů *MSC*.

ZÁVĚR. Na základě provedeného řízeného experimentu máme důvod se domnívat, že jedním z důvodů, proč uživatelé jazyka (v našem případě žáci 4. až 9. třídy ZŠ) volí takové zápisy (*9tiletý; 30tinásobný* apod.), může být snaha o to, aby grafická složka výrazu nebyla oproti té zvukové znevýhodněna, neboli aby spolu úspěšně kooperovaly.

Statistická analýza ukázala, že dativ, lokál a instrumentál, tedy jiné než základní tvary číslovek vyjádřené pouhou číslicí/číslicemi, nejsou žáky považovány za dostatečné, resp. že mají tendence flexí vyjádřenou skutečnost, která navíc disponuje oporou ve zvukové formě, realizovat v korespondenci s tím i pomocí grafiky, tedy v jazyce psaném.

Uplatňování prvků jazyka mluveného v jazyce psaném bývá z hlediska produkce textu obecně přičítáno objektivním stylistickým činům, tedy např. ne/připravenosti projevu, avšak ukazuje se, že tam, kde nedošlo k osvojení si sociální dovednosti adekvátně zacházet s psací soustavou, tam faktory jako připravenost/nepřipravenost nejsou relevantními distinktivními rysy a nastupují činitelé subjektivní, jako věk, vzdělání, příp. psychický stav. Nad všemi možnými otázkami však ční jedna otázka stěžejní, a to zda lze vůbec u jevu, jemuž ve výuce na základních školách není věnována pozornost, nějak stanovit jeho noremnost, resp. adekvátnost jeho realizace – domníváme se, že nikoli.

Literatura

- Cvrček V. a kol., 2010, *Mluvnice současné češtiny. 1. Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum.
- Čechová M., 2001, *Český jazyk pro 2. ročník středních odborných škol*. Praha: SPN.
- Hlavsa Z. a kol, 1993, *Pravidla českého pravopisu*. Praha: Academia.
- Jazyková poradna ÚJČ AV ČR.On-line: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=790> [03-03-2014].
- Kostečka J., 2001, *Český jazyk pro 1. ročník gymnázií*. Praha: SPN.
- Ong W., 2006, *Technologizace slova*. Praha: Karolinum.
- Starý Z., 1992, *Psací soustavy a český pravopis*. Praha: Karolinum.